

pitanjima na projektu KEEP sažima rezultate iz *Vodiča za laike* koji je nastao u okviru istraživanja projekta KEEP kako pravo utječe na pitanje digitalnog očuvanja. Autor obuhvaća pitanja prijenosa medija i emulacije multimedijalnih radova. Osim toga, autor daje kratak pregled europskog Zakona o autorskim pravima. Autor zatim navodi ograničenja i očekivanja unutar Direktive informacijskog društva, Direktive računalnih programa i Direktive baze podataka.

Andrew Ball i Clive Billenness, autori drugog poglavlja u petoj cjelini *Pitanja informacijske sigurnosti u vezi s očuvanjem digitalnih objekata* razmatraju temu informacija u kontekstu dugoročnog očuvanja. Objašnjavaju tri glavna načela na kojima se temelji sigurnost informacija te navode relevantne norme koje pokrivaju područje sigurnosti informacija. Zaključuju da je dostupnost ključno načelo za digitalno očuvanje informacija.

Janet Delve i David Anderson, autori poglavlja u šestoj cjelini urednici su knjige te iznose zaključne izjave i smjernice za svako obrađeno područje. Objašnjavaju izazove pri strategijama digitalnog očuvanja za vizualizaciju i simulaciju. Zatim u pitanjima obrađuju zaštitu softverske umjetnosti. Nakon toga iznose pitanja o očuvanju okruženja u videoigramama i virtualnim svjetovima. Objašnjavaju što znači digitalno očuvanje s izdavačkog stajališta.

Na kraju iščitavanja knjige *Preserving Complex Digital Objects* može se zaključiti da ona predstavlja važan doprinos u području očuvanja složenih digitalnih objekata. Različiti autori iznose svoja istraživanja, rezultate, mišljenja i zaključke koji su svakako važni za pronalazak najboljeg rješenja za očuvanje takvih objekata. Knjiga može biti odlično polazište za neka nova istraživanja te može pomoći arhivistima u rješavanju problema pri arhiviranju i očuvanju složenih digitalnih objekata.

Ivana Zovko

Prvi svjetski rat : Vodič kroz fondova i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva.
Baričević, H. (ur.). Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2016. 830. str.

Prvi svjetski rat ostavio je neizbrisiv trag na naše poimanje rata. U njemu su uništeni ili radikalno izmijenjeni životi nebrojenih milijuna ljudi, imao je presudan utjecaj na političku i etničku sliku Europe, zacrtao nove smjerove u strategiji i taktici te snažno obilježio umjetnička i kulturna djela u međuratnom razdoblju. Bez obzira na golem utjecaj tog sukoba, u hrvatskoj je historiografiji on gotovo stotinu godina ostao zapostavljen.

Tek zadnjih nekoliko godina, potaknut stogodišnjicom početka Prvog svjetskog rata, pokrenut je veći broj istraživanja tog razdoblja hrvatske povijesti. U

tom kontekstu nastao je i *Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*, u izdanju Hrvatskog državnog arhiva i Ministarstva kulture RH. Riječ je o opsežnom djelu u čijoj su izradi sudjelovala 24 arhivista.

Kako Prvi svjetski rat nije bio događaj koji je zahvatio samo vojnike i visoke političare, nego sve slojeve društva, *Vodič*, sukladno suvremenim istraživačkim pravcima, obuhvaća ne samo materijal o vojnicima i ratnim operacijama, nego i onaj o događajima u pozadini te život civila i vojnika na liječenju, ratnih zarobljenika i sl. Pored gradiva nastalog u vrijeme Austro-Ugarske, obrađeno je i ono nastalo u vrijeme obje Jugoslavije i NDH.

Kao posebnu zaslugu stvaratelja *Vodiča* valja istaknuti pronalaženje arhivskog gradiva u vezi s Prvim svjetskim ratom u fondovima i zbirkama za koje se ne bi očekivalo da sadržavaju nešto relevantno. Primjerice, Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade sadržava matične knjige umrlih u ratu, neki fondovi NDH sadržavaju dosjee i životopise austrougarskih časnika koji su službovali u oružanim snagama NDH, a poneke informacije o istim časnicima nalaze se u gradivu jugoslavenskih tajnih službi. Građa u fondovima iz vremena SR Hrvatske sadržava podatke o Hrvatima koji su nakon pada u rusko zarobljeništvo postali sudionici Listopadske revolucije.

Radi lakšeg snalaženja, *Vodič* je strukturiran tako da su fondovi i zbirke predstavljeni prema shemi koja uključuje rubrike „povijest i nadležnost stvaratelja gradiva“, „sadržaj i ustroj fonda“, „gradivo u vezi s Prvim svjetskim ratom“, „dopunski fondovi i zbirke“ te „izvori i bibliografija“. Opisi su prilagođeni široj publici, a težište je stavljeno na ulogu stvaratelja u ratu i dokumentima u vezi s ratom. Kod svakog fonda i zbirke navodi se dostupnost. Ukupno je popisano 186 fondova i 528 naslova iz knjižnog fonda HDA.

Fondovi i zbirke u *Vodiču* grupirani su u 16 kategorija. Prva i najopsežnija obuhvaća fondove uprave i javnih službi. Najveći dio čine fondovi Zemaljske vlade i njezinih odjela koji sadržavaju podatke o kadrovskim poslovima činovnika i službenika, cenzuri tiskovina, dodjeli plemstva i odlikovanja, prikupljanju pripomoći za dobrovoljce, ratne invalide i siročad, aprovizaciji i rekviziciji, utvrđivanju cijena itd. Dio gradiva odnosi se na represivne mjere protiv vojnih bjegunaca i Jugoslavenskog odbora te na izvještaje o špijunaži i kontraobavještajnim aktivnostima, posebno protiv Srbije. Fond Odjela za unutarnje poslove sadržava i dokumente vezane uz iseljeničke i useljeničke poslove, među kojima se ističu oni o doseljenu velikog broja izbjeglica iz Galicije. U fondu Odjela za pravosuđe između ostalog možemo pronaći dokumente o pravnom postupku pozakonjenja djece palih vojnika, zelenom kadru, razgraničenju nakon rata te evidencije kažnjenika. Kuriozitet predstavlja izvješće Ihtiološke sekcije Hrvatske biološke centrale u Zagrebu o znanstvenom putovanju po okupiranoj Srbiji, sačuvano u sklopu fonda Odjela za narodno gospodarstvo. Fond Odjela za zdravstvo svjedoči o pojavi brojnih bolesti (trahoma, pjegavi tifus, spolne bolesti, boginje, tuberkuloza, dizenterija, španjolska

gripa) i mjerama protiv njih te sadržava brojčane podatke o izliječenima i umrlima. U ostalim upravnim fondovima čuvaju se podatci o ratnim dohodcima, zajmovima i zakladama, evakuaciji djece iz ratom ili glađu zahvaćenih područja itd. Većina dokumenata tiče se sjeverozapadne Hrvatske, Like i Primorja, ali ima i ponešto dokumenata u vezi s Dalmacijom (posebno u fondovima austrougarskih ministarstava), Istrom i Srijemom (tada u sklopu Hrvatske).

Od upravnih fondova nastalih nakon kraja rata najvažniji je onaj Narodnog vijeća SHS-a s bogatstvom podataka o stvaranju Vijeća, njegovim kontaktima sa zemljama Antante, pokušajima uvođenja reda nakon uspostave Države SHS te odupiranja talijanskim pretenzijama na hrvatski obalni teritorij. Obuhvaćena je i dodjela zemlje ratnim invalidima, veteranima i obiteljima palih vojnika, kolonizacija dobrovoljaca te repatrijacija zarobljenika nakon rata. Usto treba istaknuti zbirku članaka iz jugoslavenskog tiska (teme su uglavnom Sarajevski atentat, početak rata, Solunsko bojište i pobune austrougarskih mornara), popis stanovništva s tjelesnim i duševnim nedostacima iz 1921., informacije o migracijama 1910-ih te fond Službe državne sigurnosti (OZNA, UDBA) s podacima o aktivnostima nekih istaknutih osoba NDH (Mile Budak, Miroslav Fridrih Navratil, Slavko Kvaternik, Ivan Perčević, Stjepan Sarkotić) u Prvom svjetskom ratu.

Fondovi s područja pravosuđa obuhvaćaju Stol sedmorice, Banski stol, Državno nadodvjetništvo, sudove i odvjetništvo u Mitrovici i odvjetničke pisarnice. Pored informacija o sudskim postupcima protiv dezertera, osoba osumnjičenih za špijunažu ili veleizdaju, ratnih profitera itd., oni uključuju dokumente vezane uz rad i vojnu službu sudskog osoblja te prosljeđivanje banskih naredbi, okružnice o prometovanju željeznice nakon mobilizacije, upute o zaštiti telefona, pozive na darovanje i potpisivanje ratnih zajmova, upute o rukovanju predmetima palih vojnika i državljana neprijateljskih država i dr. Valja istaknuti izvanparnične postupke za proglašenje nestalih vojnika umrlima. Najčešće kaznene prijave vezane su uz uvredu veličanstva, izražavanje potpore Srbiji, odobravanje Sarajevskog atentata, širenje srpske literature, održavanje veza s jugoslavenskim pokretom u inozemstvu i širenje uznemirujućih vijesti (primjerice o provali milijuna Rusa na područje Monarhije). Sačuvana je i građa o pokušajima atentata na državne dužnosnike i o istupima protiv pravoslavnih svećenika, kao i o radu boljševičkih agitatora, mahom povratnika iz ruskog zarobljeništva. Građa iz vremena Kraljevine SHS uključuje naredbu o uređenju pravosudnih odnosa za slobodni grad Rijeku te osnovu zakona o odšteti neopravdano osuđenih osoba, kao i materijal u vezi s određivanjem granica nakon rata.

Vojni fondovi relativno su oskudni. Najopsežniji je fond zapovjedništva austrougarske 5. armije, koja je sudjelovala u borbama na Karpatima i na Soči. Ostali fondovi uključuju lučki admiralat Pula s podružnicom u Šibeniku, mornaričke sudove u Šibeniku i Splitu, 42. (zagrebačku) domobransku pješačku diviziju, 87. (celjsku) i 16. (varaždinsku) pješačku pukovniju, razna vojna zapovjedništva u Zagrebu i Osijeku, Vojno-građevinske odjele XIII. i XVI. zborni, Pješačku kadetsku

školu Karlovac i Carski kraljevski odjel za pratnju bjegunaca Vinkovci. Pored izvještaja i ratnih dnevnika, vrijedi istaknuti popise i nacрте raznih vojnih objekata u više hrvatskih i bosansko-hercegovačkih gradova te kazalo poginulih domobrana s 18.000 imena. U fondovima vojne provenijencije nastalima u vrijeme NDH nalazimo matične listove i podatke o službi pojedinih austrougarskih časnika primljenih u oružane snage NDH, poput Milana Uzelca, Maksimilijana Čičerića i Vladimira Laxe, kao i rukopise generalpukovnika Stjepana Sarkotića te ratna izvješća 42. domobranske pješачke divizije.

U fondovima kulturnih institucija između ostalog nalazimo dokumentaciju vezanu uz regulaciju vojne službe zagrebačkih studenata, dopise tijela vlasti slane HDA-u te pisma, brošure, proglose, novinske članke i fotografije Jugoslavenskog odbora i Jugoslavenske narodne obrane iz Iseljeničkog muzeja u Zagrebu. Tu je i arhiva Vjesnika s novinskom dokumentacijom o važnim osobama, bitkama, vojškama i diplomaciji iz vremena rata, ali i pobunama, logorima, liječničkoj službi i spomen područjima. Posebno je zanimljiva građa o istraživanju olupina brodova iz rata. Arhiva sadržava 273 fotografije iz vremena rata.

Fondovi zdravstvenih institucija relativno su skromni. Sadržavaju dokumentaciju o liječenju ranjenih vojnika i invalida. Sačuvani su fondovi dvije banke, štedionice i osiguravajućeg društva u Zagrebu s podacima prvenstveno u vezi s ratnim zajmovima i osiguranju za vojnu službu u slučaju rata. Tri fonda tiču se uzgoja i skrbi za konje, koji su u ratu bili glavno prijevozno sredstvo.

Građa iz fondova političkih stranaka i društveno-političkih organizacija obuhvaća isječke iz novina tiskanih tijekom rata (u fondu HSS-a) te audiozapise razgovora s austrougarskim vojnicima koji su pali u rusko zarobljeništvo (fond Republička konferencija SSRNH).

Skupina Društva, udruge i udruženja obuhvaća Odvjetničku komoru u Zagrebu, fond Družbe Braće Hrvatskoga Zmaja s dokumentacijom u vezi s naporom da se podigne spomenik poginulim hrvatskim vojnicima i izradi reljefno poprsje Svetozara Borojevića, te fondove umjetničkih društava s informacijama o priredbama i svečanostima tijekom rata. Posebno su zanimljivi fondovi Saveza dobrovoljaca Kraljevine SHS s podacima o projugoslavenskim volonterima na Talijanskom bojištu, te Društva hrvatskih domobranaca za oslobođenje Međimurja 1918.–1919. Tu su i fondovi Saveza organizacija iseljenika i Jugoslavenske narodne obrane s građom o jugoslavenskim dobrovoljačkim jedinicama u Italiji i Americi te o odnosima između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade. Serija Jugoslavenska nacionalistička omladina sadržava spise u vezi s iseljeničkom štampom i molbe iseljenicima za pomoć za ratne stradalnike te izvješća vezana uz problematiku talijanskih teritorijalnih aspiracija na istočnu obalu Jadrana.

Sačuvana su dva fonda vezana uz vlastelinstva – Bežanec i Jastrebarsko – od kojih je potonji posebno zanimljiv jer sadržava podatke o iskorištavanju ratnih zarobljenika na vlastelinstvu.

Velika količina građe pohranjena je u 49 obiteljskih i osobnih fondova koji sadržavaju neprocjenjivo blago za rekonstruiranje subjektivnih doživljaja rata. Tu nalazimo fondove uglednih obitelji poput Erdödy, Vojnović i Vranyczany, intelektualaca poput Augusta Cesarca i Isidora Kršnjavoga, znanstvenika poput Stjepana Mohorovičića, Andrije Štampara (interniran zbog oslobađanja previše ljudi od vojne službe) i Bogdana Krizmana (s obiljem građe o Solunskom bojištu), vojnih zapovjednika poput Maksimilijana Čičerića, Ivana Salisa-Seewisa i Stjepana Sarkotića, političara poput Stjepana Radića itd. Iako se većina navedenih osoba nalazila u austrougarskoj službi, neki (Ivo Vojnović, Milostislav Bartulica, Ante Mandić i dr.) bili su dobrovoljci i/ili članovi Jugoslavenskog odbora i dobrovoljačkih jedinica, neki kasnije i vojnici Crvene armije (primjerice Pavle Gregorić), a poseban slučaj predstavlja ruski general Vladimir Maruševski. U fondu Luje Šafraneka Kavića nalazi se simfonijska pjesma *Isonzo* posvećena Talijanskomu bojištu.

Od vjerskih institucija dostupan je samo fond Gornjokarlovačke eparhije Plaški, a fondove ostalih vjerskih institucija valja potražiti u Nadbiskupskom arhivu.

Zbirke izvornog arhivskoga gradiva i dopunskih preslika različitih su provenijencija. Među njima nalazi se kopija *Sudruga*, jedinog očuvanog lista hrvatske pukovnije iz Prvog svjetskog rata, Kartografska zbirka s više od 300 jedinica u vezi s ratom, Zbirka građevinskih nacрта s 82 objekta, Zbirka stampata s 1604 tiskovine (plakati, letci i bilteni), Zbirka osmrtnica (uključuje vojnike umrle nakon rata i civile umrle tijekom rata), te velika grafička mapa *Naši vojni zapovjednici*. Tu su i Zbirka obveznica austrijskog i ugarskog ratnog zajma, Zbirka personalnih spisa državnih službenika te Zbirka ordenja. Sačuvana je i zbirka Cenzura i zabrana tiska s popisom zabranjenih tiskovina te podacima o nekoliko listova i urednika. Serija jugoslavenske provenijencije sadržava podatke o ratnom putu austrougarskih vojnika na Istočnom bojištu. U tom kontekstu ističemo 170 prepisanih svjedočanstava Listopadske revolucije. Posebno mjesto pripada opsežnoj Zbirki diplomatskoga gradiva Ante Trumbića s Mirovne konferencije u Parizu 1918.–1920. Tu je i jedinstvena Zbirka gradiva Miroslava Opačića o Albaniji za austrougarske okupacije. Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga i popisa obitelji sadržava relativno malo upisa s obzirom na broj žrtava zbog rigoroznih uvjeta za upis. Na kraju spomenimo vojne dopise i razglednice sačuvane u Zbirci razne korespondencije.

U *Vodiču* se nalaze i podatci o fotografskim i filmskim zbirka. Među njima je Zbirka fotografija iz Prvoga svjetskog rata s 4687 jedinica, a još 400-tinjak fotografija nalazi se u drugim, uglavnom osobnim i obiteljskim, zbirka. Hrvatski filmski arhiv sadržava ukupno 32 hrvatska ili jugoslavenska te 14 stranih filmova, kao i 15 domaćih dokumentarnih filmova.

Na kraju *Vodiča* nalazi se bibliografija s 528 naslova obrađenih u elektronskom katalogu HDA. Popis kratica, kazalo imena i kazalo toponima olakšavaju snalaženje.

Vodič je dopunjen brojnim zanimljivim slikovnim priložima iz fondova. Istaknimo proglas cara Franje Josipa o početku rata, pismo jednog hrvatskog vojnika iz zarobljeništva u Rusiji, Trumbićev poziv na ustanak protiv austrougarskih vlasti, proglase na pažnju zbog zaraznih bolesti i obavijesti o mjerama zaštita protiv napada neprijateljskih zrakoplova. Priložene su i fotografije austrougarskih vojnika i ratnih zarobljenika na Balkanskom, Istočnom i Talijanskom bojištu te austrougarske mornarice. Posebno su zanimljive fotografije druženja austrougarskih i ruskih vojnika tijekom uskršnjeg primirja 1917.

Vodič će zasigurno olakšati i dati poticaj istraživanju teme Hrvatske i njezinih stanovnika u Prvom svjetskom ratu. Njegova funkcija mnogo je šira od orijentacione jer pomaže ne samo korisnicima koji znaju što žele naći, nego i onima koji ne znaju što je uopće na raspolaganju. Osoblje Hrvatskog državnog arhiva time je dalo velik doprinos revitalizaciji teme koja je gotovo čitavo stoljeće ostala zapostavljena, iako je ključna za razumijevanje suvremene hrvatske povijesti. Valja napomenuti da se još mnoštvo građe nalazi u arhivima u Beču, Beogradu i Budimpešti, pa možemo izraziti nadu da će i ona uskoro biti obrađena na odgovarajući način.

Boris Blažina

Narodni odbor grada Zagreba 1945–1963. Gulić, M. (ur.); Validžić, D. (priř.). Zagreb : Državni arhiv u Zagrebu, 2016. 512 str.

Državni arhiv u Zagrebu, kontinuirano i sustavno, putem izložbi, publikacija, predavanja, *on-line* priloga i drugih vidova kulturno-prosvjetne djelatnosti, ukazuje na informacijski potencijal svojeg arhivskog gradiva i „novači“ korisnike iz redova znanstvene zajednice, ali i iz širih slojeva stanovništva. Povezivanje ustanove s društvenom zajednicom – jedan od temeljnih ciljeva suvremenog strateškog planiranja u kulturi – u njihovu se slučaju, popularizacijom arhivskih zapisa, već godinama oživotvoruje u praksi. Velik i zahtjevan projekt predstavljanja gradiva najvažnijih tijela gradske vlasti Državni arhiv u Zagrebu započeo je 2000. godine objavom sumarnog inventara fonda Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba (1258.–1850.), a nastavio 2003. godine sumarnim inventarom fonda Gradsko poglavarstvo Zagreba (1850.–1945.). Prošle godine iz tiska je izišla i treća publikacija ove serije, sumarni inventar fonda Narodni odbor grada Zagreba (1945.–1963.) koju je uredila Mirjana Gulić, a priredio Damir Validžić uz pomoć suradnika K. Bilić, M. Čumbreka, M. Kvakana, I. Lopotar, T. Vidakovića, R. Vučić i M. Zorko.

Narodni odbor grada Zagreba upravno je teritorijalna jedinica koja je u razdoblju 1945.–1963. provodila državnu vlast i donosila odluke od neposrednog interesa za razvoj užeg i šireg područja grada Zagreba. Narodni su odbori osnivani